

Vera Katz
Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
katz.vera@gmail.com

**BOSANSKOHERCEGOVAČKO DRUŠTVO
U RAZDOBLJU USPOSTAVLJANJA JUGOSLAVENSKE
REVOLUCIONARNE VLASTI (1943-1950)**

Apstrakt: U ovom radu autor je pratio neke glavne pravce konstituiranja komunističke vlasti u Bosni i Hercegovini u smislu ostvarivanja odluka koje su dolazile od Predsjedništva AVNOJ-a i Centralnog komiteta KPJ, odnosno kako su se njihove odluke primjenjivale u bosanskohercegovačkom društvu u vrijeme potpuno centralizirane jugoslavenske države. S jedne strane, na nekim primjerima se pokazalo da su bosanskohercegovački komunisti svoju odanost Partiji manifestirali do krajnje rigidnosti i političkog terora, naročito u pitanjima obračuna sa stvarnim i potencijalnim „narodnim neprijateljima“, u strahu da se ne naruši uspostavljeni međunacionalni konsenzus, dok se s druge strane pokazalo kako se brzo konstituirala državna vlast i efikasno primjenjivale njene odluke u svim oblastima društveno-ekonomskog razvoja.

Ključne riječi: Komunistička partija Jugoslavije, Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, ZAVNOBiH, AVNOJ, izbori 1945, Ustav FNRJ, konfiskacija, nacionalizacija, agrarna reforma, Cazinska buna

Abstract: In this paper the author analysed some of the main directions of the constitution of the Communist authorities in Bosnia and Herzegovina in terms of realization of the decisions on the part of the Presidency of AVNOJ and the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, as well as how their decisions were being implemented in Bosnian society at the time of fully centralized Yugoslav state. On one hand, in some cases it was shown that the Bosnian Communist Party manifested its loyalty to the extreme rigidity and political terror, especially in the matters of dealing with actual and potential "enemies of the people", fearing that the established inter-ethnic consensus might be violated, while the on the other hand one could witness how quickly the state authority was constituted and how effectively all its decisions were implemented in all areas of socio-economic development.

Keywords: Communist Party of Yugoslavia, Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, ZAVNOBiH, AVNOJ, the 1945 elections, the Constitution of the FNRJ, confiscation, nationalization, agrarian reform, Cazin rebellion

Uvod

Za ravnopravan državno-politički položaj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ) Bosna i Hercegovina se izborila na Prvom¹ i Drugom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH),² što je potvrđeno na zasjedanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), te je ona postala jedna od šest federalnih jedinica „republikanskog“ oblika na 51.129 km² ili 19,9 % teritorije zajedničke jugoslavenske države³, odnosno bila je površinom manja od Hrvatske i od Srbije, a veća od ostale tri jugoslavenske republike. Iz Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je izašla s ogromnim ljudskim i materijalnim gubicima. U jednom partijskom dokumentu je zabilježeno da je krajem 1945. godine u Bosni i Hercegovini živjelo 2,091.509 stanovnika.⁴ Prema istraživanjima Vladimira Žerjavića, Bosna i Hercegovina je izgubila 15,1 % svog stanovništva tijekom Drugog svjetskog rata, procijenjeno prema očekivanom broju stanovnika za 1948. godinu,

¹ Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je 25-26. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu. (Rezolucija Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, *ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944, knj. I*, Sarajevo 1968, 69).

² Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je od 30. juna do 2. jula 1944. godine u Sanskom Mostu. (Usvajanje Odluke o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine i Usvajanje Deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine, *Isto*, 232-234).

³ *Jugoslavija 1945-1964, Statistički pregled XI*, Beograd 1965, 15.

⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABH), Fond: Pokrajinski komitet KPJ za BiH (PK KPJ BiH), kutija 85, fascikla 19, br. dok. 100/45, 31. 12. 1945. Broj stanovnika 1945. godine u Bosni i Hercegovini – prilog 1.

kada je obavljen prvi službeni poslijeratni popis stanovništva, odnosno prema proračunu između stvarnog i očekivanog broja stanovnika.⁵ Kada se uz nenadoknadle demografske gubitake dodaju pokazatelji o velikim razmjerima materijalnog razaranja bosanskohercegovačke privrede,⁶ koja je i do rata ubrajana u nerazvijeni dio Kraljevine Jugoslavije, siromaštvo je bilo glavno polazište poslijeratnog razvoja ovog izrazito patrijarhalnog i agrarnog društva i do 80 % seoskog stanovništva, u koje je komunistička vlast intervenirala radikalnim mjerama.

Brojne odredbe donesene tijekom Drugog svjetskog rata od strane vodstva narodnooslobodilačke borbe – mada nisu bile u formi zakona, već su to bile odluke, uputstva, naredbe, preporuke, rezolucije i slično – nisu imale samo privremeni karakter, kako su bile naslovljene, već su predstavljale temelj poslijeratne zakonske regulative komunističkog političkog sustava. Prema tome, periodizacijska odrednica sa 1943. godinom, kao polazištem u elaboraciji pojedinih pitanja za poslijeratni razvoj, ima puno metodološko opravdanje, jer je do kraja 1945. godine bilo završeno konstituiranje komunističke vlasti u Jugoslaviji. To potvrđuju odluke Trećeg zasjedanja AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine DFJ,⁷ tijekom augusta 1945. s naznakom „do izbora“, do kojih se komunistička vlast potrudila da vojno neutralizira najveći broj zaostalih naoružanih grupa, ali i stvarne i potencijalne političke protivnike među ostacima prijeratnih građanskih stranaka koji su osporavali legitimitet komunističkoj vlasti. Već do jeseni 1945.

⁵ Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989, 33. Usporedi: Bogoljub Kočović, *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985.

⁶ Kemal Hrelja, Rafael Brčić, Nikola Živković, *Iskorištavanje i uništavanje prirodnih bogatstava i narodne imovine Bosne i Hercegovine od okupacionih sila 1941-1945*, Sarajevo 1976, prilog br. 2.

⁷ Rezolucija o proglašenju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije za Privremenu narodnu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 59, Beograd, 11. 8. 1945, 541.

godine komunisti su imali vlast pod svojom kontrolom, a formalno postojanje legalne opozicije u Privremenoj narodnoj skupštini DFJ nije utjecalo na odluke koje je donosila pobjednička većina, odnosno glas nije mogao biti dat drugome, jer ti drugi nisu mogli politički postojati.

Propaganda protiv Kraljevine Jugoslavije – deligitimiranje „stare elite“

Već tijekom narodnooslobodilačke borbe komunisti su se pripremali za osvajanje vlasti stvarajući potpuni otklon prema Kraljevini Jugoslaviji, „staroj Jugoslaviji“, „tamnici naroda“, kako su je zvali, snažnom propagandom protiv monarhijskog oblika vlasti, kralja Petra II Karađorđevića, građanskih stranaka i njihovih prvaka, a nasuprot takvoj projicirali su novu Jugoslaviju kao državu ravnopravnih naroda, slobodnih seljaka i radnika te „poštene inteligencije“, u kojoj bi Komunistička partija imala neprikosnovenu vlast s ciljem zaštite narodnih interesa. Agitacija za novu i propaganda protiv stare vlasti omogućila je Partiji uklanjanje političkog pluralizma, a za ideju ideološkog jedinstva i socijalne pravde s jednom vladajućom strankom na vlasti, Komunističkom partijom. Snažna propaganda protiv starog režima kojeg su predstavljali kralj Petar II, vlada u izbjeglištvu i predratni građanski političari otvoreno je iskazana na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, čemu je bio posvećen najveći dio uvodnih govora i diskusija s porukom da „nema povratka na staro“. Povodom tog pitanja izdat je i *Proglas ZAVNOBiH-a – narodima Bosne i Hercegovine*,⁸ u kojem se, između ostalog, poručuje: „[...] Dok narodi Jugoslavije vode borbu na strani saveznika za uništenje fašizma, dotle izdajnička nazovi – vlada u Kairu na čelu s kraljem Petrom II, preko svog 'ministra vojske' i krvnika naše slobode, Draže Mihailovića, saraduje

⁸ *Proglas ZAVNOBiH-a – narodima Bosne i Hercegovine, ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944*, knj. I, 80.

sa njemačkim okupatorom, ustašama, bugarskim okupacionim trupama u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta i naše slavne vojske. Cilj te takozvane vlade jeste, da pomognuta reakcionarima iz Engleske i Amerike, opet zasjedne na narodnu grbaču. Cilj kralja – izdajnika jeste da se opet, protiv volje naroda, dočepa prestola“.⁹ Proglas je preko oblasnih narodnooslobodilačkih odbora distribuiran prema nižim instancama „narodne vlasti“ s namjerom upoznavanja javnosti s odlukama donesenim na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Do kraja 1943. godine u brojnim obraćanjima „narodnim masama“ i svakom narodu pojedinačno o raznim pitanjima ponavljani su isti stavovi o izbjegličkoj vladi i kralju, otvorenim pozivom da se narodnooslobodilačkoj borbi pridruže i oni koji do tada to nisu učinili „do konačnog obračuna s neprijateljem“. Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a ponovljeni su isti stavovi samo u smirenijem tonu, jer su u prvom planu bili naponi k daljnjoj izgradnji vlasti. U suglasju sa Sporazumom Tito – Šubašić, kralj Petar nije javno istican s karakteristikama zločinca i uglavnom je u Bosni i Hercegovini ponavljana ocjena koju je izrekao Đuro Pucar: „I tek nakon dvije godine teške i krvave borbe razvitkom političke svijesti širokih narodnih slojeva, koji su se širom zemlje uvjerali o izdajstvu Draže i izbjegličkih vladinih krugova, kao i raskrinkavanjem tih izdajničkih krugova pred vanjskim svijetom, naši su narodi mogli da donesu odluku o nepriznavanju emigrantske vlade, i odluku o zabrani kralju Petru II da uđe u zemlju dok narod ne odluči poslije rata o definitivnom obliku svoje državne uprave“.¹⁰ Nakon oslobođenja Sarajeva, na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a¹¹ Partija se institucionalno učvrstila i nastavila je proces eliminiranja svih onih koji bi potencijalno mogli glasati protiv „narodne vlasti“, a

⁹ *Isto.*

¹⁰ Značaj odluka Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a za dalji razvoj narodno-oslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine, *Isto*, 78.

¹¹ Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Sarajevu, od 26-28. aprila 1945. godine.

time i protiv Komunističke partije. Uporedo s propagandom protiv izbjegličke vlade i kralja, komunisti su izricali izuzetno negativna mišljenja o predratnim građanskim strankama i njihovim vodećim političarima, u nastojanju privlačenja k sebi njihova članstva, što je, između ostalog, sumirano u Rezoluciji: „[...] Razdor i mržnju među našim narodima unosili su tuđinci u našu zemlju od Osmanlija, Mađara i Austrijanaca do današnjih fašističkih zavojevača. Stare političke stranke, kako velikosrpske tako i Jugoslovenska muslimanska organizacija i reacionari iz Hrvatske seljačke stranke, nisu zblizavali narode, već su svojom protivnarodnom politikom produbljivali jaz među njima i sijali mržnju. [...] Zahvaljujući Komunističkoj Partiji, organizatoru narodno-oslobodilačke borbe, narodi Bosne i Hercegovine, poslije toliko žrtava i krvoprolića ostvaruju bratstvo jedinstvo u narodno-oslobodilačkom pokretu koji će dalje razvijati i učvršćivati, kao najdragocjeniju pobjedu u ovoj borbi“.¹² Uz stalno ponavljanje parole o uspješnom ostvarivanju bratstva i jedinstva, u Rezoluciji je konstatirano da su građanske stranke izgubile programsku snagu u članstvu, kojeg su nastojali amnestirati uz opravdanje da su potpali pod negativne utjecaje vodstva. Svi izričaji su uglavnom slični, a poruka je sljedeća: „Četništvo se raspada, a zavedeni, većinom seljaci, pristupaju narodno-oslobodilačkom pokretu. Izdajnička velikosrpska politika izgubila je oslonac u srpskim masama. [...] Većina vodstva bivše Jugoslovenske muslimanske organizacije, sa Džaferom Kulenovićem na čelu, koja je prišla okupatoru i ustašama i koja je kriva za stradanja Muslimana kao i Srba, gubi svaki uticaj na muslimanske mase. [...] Masovni prelazak Muslimana narodno-oslobodilačkom pokretu zbrisaće i te pokušaje muslimanske reakcije da omete bratimljenje Muslimana sa srpskim i hrvatskim narodom i iskoristi ih u svoje sebične ciljeve. [...] Pristupanjem u narodno-oslobodilačke redove i jednog dijela prvaka Hrvatske seljačke

¹² ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944, knj. I, 70-71.

stranke osjetno je ubrzano odvajanje bosanskih Hrvata od reacionara iz bivšeg vodstva Hrvatske seljačke stranke s Mačekom na čelu, koji su uzalud pokušavali da zaustave hrvatski narod od borbe, da bi ga kasnije, svojom saradnjom sa okupatorom i velikosrpskom klikom u Londonu, pokušali gurnuti u borbu protiv narodno-oslobodilačkog pokreta¹³. Kada je na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH konstituiran u najviše zakonodavno i izvršno političko tijelo u Bosni i Hercegovini, predratne građanske stranke su tretirane kao „bivše“, odnosno kao već poražene, „zahvaljujući junačkoj i mudroj Komunističkoj partiji Jugoslavije“!¹⁴ Prema ustaljenoj komunističkoj praksi, koja je nastavljena i poslije rata, kritički tonovi prema određenim političkim vođama pojedinih naroda uglavnom su dolazili od pripadnika istog naroda ili su se neizostavno morale spomenuti negativne pojave za sva tri naroda u Bosni i Hercegovini. Vodstvo Partije bilo je svjesno da se politički život međuratne Jugoslavije odvijao uglavnom prema nacionalnom stranačkom organiziranju, pa su prema tome nastojali izdvojiti članstvo, naći opravdanje za njegovu političku orijentaciju u smislu „zavedenosti“ te ga „prevaspitati“, a njihove vođe i utjecajne ličnosti „neutralizirati“, s jedne strane formalnim uključivanjem onih najutjecajnijih u skupštinski sustav, gdje su bivali preglasani, a s druge optužiti ih kao „narodne neprijatelje“. Upotrebom odrednice „bivše“, komunisti su već 1943. nagovijestili nemogućnost njihove poslijeratne djelatnosti, a formalno su nakon rata nastavile s radom samo malobrojne stranke koje su komunisti smatrali korisnim u jednom kratkom periodu u smislu približavanja „narodnim masama“.¹⁵ Provodeći revolucionarni program komunisti nisu propuštali priliku da svojim propagandnim radom delegitimiraju „stare elite“.

¹³ *Isto*, 74.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a (*Isto*, 164-285).

Prateći instrukcije Predsjedništva AVNOJ-a i Centralnog komiteta KPJ te aktivnom djelatnošću tijekom razdoblja između zasjedanja ZAVNOBiH-a, bosanskohercegovački komunisti su na Trećem zasjedanju mogli zaokružiti izgradnju vlasti u svojoj federalnoj jedinici, čime su udareni temelji za njenu potpunu legalizaciju do kraja 1945. godine. Među mnogim važnim pitanjima o konstituiranju vlasti, vijećnici su iskristalizirali i odnos prema nekim ličnostima iz prošlosti, kako onima koji su stavljeni u potpuno negativan kontekst, tako i onima koje je potrebno slaviti zbog njihove borbe za narodna prava i južnoslavensko ujedinjenje. Prema već ustaljenoj praksi, i prema ovom pitanju napravljena je međunacionalna ravnoteža. Što se tiče Bosne i Hercegovine, na hrvatskoj strani Vlatko Maček je označen glavnim krivcem za sve što se tijekom rata dešavalo hrvatskom narodu, pa je čak sve negativno označeno kovanicom „mačekovština“. U odnosu na Pavelića, koji je u vojnom pogledu izgubio rat, Maček je predstavljao veću opasnost zbog političkog utjecaja, kao predsjednik Hrvatske seljačke stranke, mada je bio u emigraciji, a svi ostali predratni hrvatski političari označeni su kao „hrvatski reakcionari“. Na srpskoj strani, glavnim zločincima su imenovani Draža Mihailović i Milan Nedić, a svi ostali srpski međuratni političari zajedno s predratnom jugoslavenskom vladom i kraljem svrstani su u „velikosrpske hegemoniste“.

Komunisti nisu zaboravili potražiti kontinuitet narodnooslobodilačkoj borbi u prošlosti, pa su se tako povezivali sa seljačkim bunama, hajducima, uskocima, mladobosancima, sa stradalim međuratnim komunističkim ilegalcima, što je poslužilo kreiranju zajedničke historije u borbi južnoslavenskih naroda za slobodu „protiv eksploatacije i tuđinske vlasti“. U svom predstavljanju javnosti, Komunistička partija je naglašavala da je ostvarila vjekovne želje za sve jugoslavenske narode i kao poveznicu s prošlošću selektivno je odabrala pojedine ličnosti iz nacionalnih historija svih naroda, a među hrvatskim i srpskim bili su: Stjepan

Radić, Josip Juraj Strossmayer, Matija Gubec, Gavrilo Princip, Svetozar Marković i neki drugi koji su odgovarali obrascu „narodnih tribuna“ za slobodu, ujedinjenje i pravdu. Tako npr. za Svetozara Markovića se kaže: „Danas mi vidimo ostvarenje snova ustanika ispočetka prošlog vijeka, ostvarenje neumrlog Svetozara Markovića, sna da se jedinstvo čitavog srpstva može postići jednim jedinim putem, putem ujedinjenja i ravnopravne zajednice svih južnih Slovena na Balkanu“,¹⁶ ili npr.: „Glavne tačke Radićeve HSS bile su: Bog ne dozvoljava da čovjek čovjeku bude rob; vlast se ima dati narodu izabranih seoskih, općinskih, sreskih, županijskih i zemaljskih odbora i treće, da se Hrvati kao slavenski narod trebaju uvijek i u svakoj prilici oslanjati na bratski ruski narod. Naročito naglašavam ovu treću tačku; jer Stjepan Radić ni jednog političkog govora nije izrekao a da nije slavio i veličao veliki ruski narod kao jedinog spasioaca ne samo slavenskih naroda već i cijelog čovječanstva. [...] za Nijemce nije imao nikakvih naročitih simpatija. On ih u usporedbi s nama potpuno bagateliše i u jednom spisu primjećuje da smo mi imali pjesnike kao Gundulića i druge, kada oni još ni pisati nisu znali. [...]“.¹⁷ Kako u ovim navedenim, tako i u mnogim drugim iskazanim mišljenjima, komunisti su se u pobjedničkom zanosu izgubili u ocjenama odabranih ličnosti, pa tako se za agrarnu reformu kaže da je to „ostvarenje sna za koji se i Matija Gubec borio“, da je atentat u Sarajevu „hrabri čin borbe za slobodu“ i slično, što su, između ostalih, bila i službena tumačenja historije u udžbeničkoj literaturi tijekom socijalizma.

Osim propagande protiv svih negativnih pojava u jugoslavenskom društvu, koje je kao takve ocijenila Partija, a za afirmiranje novih vrijednosti, novouspostavljene institucije vlasti provodile su i radikalnije mjere da bi se eliminirao najveći broj

¹⁶ *Isto*, 399.

¹⁷ Izlaganje Jure Begića, narodnog poslanika iz Tuzle (*Isto*, 418).

protivnika na predstojećim izborima za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu DFJ

Osim fizičkih likvidacija bez sudskog postupka tijekom završnih vojnih operacija, odnosno „čišćenja terena“, Partija je propisivala privremene odluke i zakone čijim su revolucionarnim djelovanjem učinkovito onemogućeni potencijalni protivnici režima na predstojećim izborima, mada su komunisti bili uvjereni da će na izborima dobiti natpolovičnu većinu.

Uporedo sa završnim vojnim operacijama započeo je i proces uspostavljanja „narodnog sudstva“, pa je već 19. maja 1944. godine Povereništvo za sudstvo Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) sačinilo *Predlog za formiranje narodnih sudova s postavkama koje su trebale slediti zemaljska antifašistička veća federalnih jedinica*, pa tako i ZAVNOBiH.¹⁸ Pored spomenutog Predloga, istog mjeseca donesena je *Uredba o vojnim sudovima*¹⁹ kojom je bilo propisano ustrojstvo, nadležnosti, kategorizacija krivičnih djela, kazne, zaštitne mjere, postupci i izvršenje presuda. Osim ratnim zločincima, vojnim licima i ratnim zarobljenicima, vojni sudovi sudili su i „narodnim neprijateljima“. Za razliku od ratnih zločinaca koji su kvalificirani kao „[...] pokretači, organizatori, naredbodavci te pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilan rad stanovništva, zatim paleža, uništavanja i pljačke narodne imovine i državne imovine, svi posednici imanja i preduzeća u Jugoslaviji, okupatorskim i drugim zemljama koji su nečovečno eksploatirali radnu snagu na prisilan rad odvedenih ljudi, funkcioneri

¹⁸ Slobodan Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941-1945. godine*, Beograd – Ljubljana 1981, 409-411.

¹⁹ *Isto*, 412-420.

terorističkog aparata i teroristički naoružanih formacija okupatora i domaći u službi okupatora, oni koji su vršili mobilizaciju našeg naroda za neprijateljsku vojsku“,²⁰ narodni neprijatelji su odvojeni u poseban paragraf i njima su smatrani: „[...] svi aktivni ustaše, četnici i pripadnici ostalih oružanih formacija u službi neprijatelja i njihovi organizatori i pomagači; svi oni koji su u službi neprijatelja ma u kom vidu – kao špijuni, dostavljači, kuriri, agitatori i slično; koji su naterali narod da okupatorima preda oružje; svi oni koji su izdali narodnu borbu i bili u dosluhu sa okupatorom; svi oni koji se odmetnu od narodne vlasti i rade protiv nje; svi oni koji razaraju narodnu vojsku, ili su na drugi način pomagali i pomažu okupatoru; svi oni koji izvrše teške slučajeve ubistva i pljačke i slično“.²¹ Iz definiranih kvalifikacija krivičnih djela uočljiva je neznatna razlika između ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja, a „porozno“ sudstvo nije osiguravalo adekvatnu pravnu zaštitu onima za koje se samo sumnjalo da su protiv komunističkog načina organiziranja državne vlasti.

U daljnjoj izgradnji sudske regulative, početkom 1945. donesen je *Privremeni krivični zakon za Federalnu Bosnu i Hercegovinu*,²² u kojem je vrlo neodređeno propisano da: „Krivično djelo je svaka protivpravna radnja ili propuštanje, koje je predviđeno ovim zakonom, kao i svaka druga slična radnja ili propuštanje“.²³ Širina obuhvaćenosti potencijalnih optuženika predviđena je u posebnom odjeljku ovog zakona pod naslovom *Krivična djela protiv državnih vlasti i poretka u državi* koji je bio vrlo pogodan za suđenje licima za koje se pretpostavljalo da mogu biti protiv narodnofrontovskih kandidata, a središnji paragraf je glasio: „Zločin je, svako djelovanje, kojim se svjesno i umišljeno ruši ugled

²⁰ *Isto*, 414-415.

²¹ *Isto*, 415.

²² *ZAVNOBiH – dokumenti 1945*, knj. II, 349-371.

²³ *Isto*, 349.

državnih vlasti i širi neprijateljska propaganda a sve u cilju, da se oslabe narodne vlasti i poredak stvoren Narodno-oslobodilačkom borbom, u koliko ova djela nemaju obilježja zločina, koji spadaju u nadležnost vojnih sudova“.²⁴ Prema općoj karakteristici tadašnjeg zakonodavstva u vremenu osnivanja, organiziranja i kadrovskeg popunjavanja nisu jasno bile raščlanjene nadležnosti, ali ni ujednačeno definirano izricanje kazni. Radilo se na principu: „[...] postupak imade biti brz i bez suvišnih opširnosti, ali potpun“.²⁵ O pravičnosti tih sudova krajem rata, u vremenu završnih vojnih okršaja i revolucionarnog zanosa pobjednika, predstoje tek istraživanja u bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Intenzivne akcije u razračunavanju s neistomišljenicima bile su nagoviještene već u prvoj polovini 1944. i u *Nacrtu deklaracije o osnovnim pravima nacija i građana Demokratske Federativne Jugoslavije*²⁶, gdje se u odjeljku 13. predviđalo da „Izdajnicima naroda i otadžbine i špijunima sudiće specijalni sud za kažnjavanje izdajica i naroda i otadžbine, a okupatorskim zločincima i državljanima Jugoslavije koji su pomagali okupatore u vršenju zločina nad stanovništvom Jugoslavije, sudiće posebni sudovi za kažnjavanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Do obrazovanja ovih specijalnih sudova ove zločine sude vojni sudovi“.²⁷ Prema ovom Nacrtu deklaracije, inicijativa za osnivanje specijalnog suda pod imenom Sud narodne časti u Bosni i Hercegovini je pokrenuta na sjednici Predsjedništva ZAVNOBiH-a 30. decembra 1944. godine, što je u zapisniku bilo zabilježeno na sljedeći način: „Drug Đuro Pucar obrazlaže potrebu stvaranja specijalnog suda koji bi, uporedo sa vojnim sudovima sudio lica koja su se ogriješila o interese narodno-oslobodilačke borbe. Dr. Grgurić [predsjednik

²⁴ *Isto*, 360.

²⁵ Slobodan Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije*, 416.

²⁶ *Isto*, 305-314.

²⁷ *Isto*, 311.

Predsjedništva ZAVNOBiH-a] zastupa mišljenje da se trenutno ne osjeća praktična potreba za stvaranje specijalnog suda, jer vojni sudovi uglavnom sude svim ratnim zločincima i narodnim neprijateljima. Po pitanju stvaranja specijalnog suda, po primjeru suda nacionalne časti u Srbiji, donesen je zaključak da Odjeljenje za pravosuđe izradi projekat odluke o formiranju takvog suda sa potrebnim obrazloženjem. Ovaj projekat Odjeljenje za pravosuđe podnijeće u roku od 15 dana“.²⁸ Nakon konzultacija s Povereništvom za sudstvo NKOJ-a,²⁹ zatim sa srbijanskim³⁰ i hrvatskim³¹ odjeljenjima za pravosuđe, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a donijelo je 6. aprila 1945. godine *Odluku o sudu za suđenje zločina i prestupa protiv narodne časti Srba, Muslimana i Hrvata Federalne Bosne i Hercegovine i o njegovom ustrojstvu i postupku*.³² Osnivanje ovih sudova pratilo je oslobođenje jugoslavenskog teritorija, pa je tako odluka o osnivanju suda u Bosni i Hercegovini donesena 6. aprila 1945. godine, na dan oslobođenja Sarajeva, a zakon o sudu 26. maja iste godine.³³ Također, konstituiranje vlasti u Bosni i Hercegovini

²⁸ Zapisnik sjednice Predsjedništva ZAVNOBiH-a od 30. 12. 1944. godine, *ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944*, knj. I, 905.

²⁹ „Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a obavještava Povjereništvo za sudstvo NKOJ da bi bilo potrebno da se formira Sud narodne časti Federalne Bosne i Hercegovine čije bi kompetencije bile slične Sudu srpske nacionalne časti, s tim što bi ovaj sud obuhvatio širi pojam narodne časti zbog heterogenog sastava stanovništva u Federalnoj Bosni i Hercegovini.“ (*ZAVNOBiH – dokumenti 1945*, knj. II, str. 91).

³⁰ „Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a traži od Predsjedništva velike narodnooslobodilačke skupštine Srbije projekte zakonskih odluka u kojima su poblize određene krivice koje će suditi Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti“, (*Isto*, 90).

³¹ „Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a obavještava Odjel za pravosuđe ZAVNOBiH-a o odluci Skupštine Srbije o formiranju Suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti.“ (*Isto*, str. 92).

³² *Isto*, str. 266-271.

³³ Odluka o obrazovanju suda za suđenje zločina i prestupa protiv narodne časti Srba, muslimana i Hrvata federalne Bosne i Hercegovine, *Oslobođenje*, god. III, br. 29, Sarajevo, 29. 4. 1945, 3.

davalo je ovom zakonu, ali i drugim odlukama i zakonima, legitimitet na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a. Ovi specijalni sudovi u federalnim republikama bili su vrlo kratkog trajanja, već u augustu 1945. ovaj zakon je stavljen izvan snage u Bosni i Hercegovini.³⁴ Njihov cilj je bio da u kratkom roku radikalno interveniraju, što je i objašnjeno na sljedeći način: „Nastali su u vremenu kada su naši narodi prelazili iz oružane borbe na mirnu izgradnju svoje zemlje i kada su se trebali očistiti od onoga što se kroz iskustvo pokazalo izdajničko i nenarodno. [...] ovi zakonski akti su u vremenu u kome su donešeni ostvarivali bitne interese naših naroda“,³⁵ te su tijekom dva i pol mjeseca njegovom temeljitom primjenom u Bosni i Hercegovini mnogi kažnjeni gubitkom narodne časti, kao redovnom kaznom, a time i gubitkom građanskih prava, među kojima je bilo i biračko pravo, zatim lakim i teškim prisilnim radom i potpunom ili djelomičnom konfiskacijom imovine u korist države. O važnosti ovog zakona govori i podatak da je bio javno predstavljan u dnevnim novinama, od objavljivanja teksta zakona, preko obrazloženja za njegovo osnivanje, izvješća sa suđenja, brojnih komentara o opravdanosti njegove primjene do iznošenja razloga za ukidanje.³⁶ Do sada nije urađeno temeljito istraživanje o broju procesuiranih i osuđenih u Bosni i Hercegovini, prema ovom zakonu. Ovo je bio samo jedan u nizu postupaka za „čišćenje“ biračkog tijela od potencijalnih političkih protivnika na predstojećim izborima.³⁷

Komunisti su u svim svojim javnim istupanjima putem narodnofrontovskih organizacija naglašavali neophodnost rada na

³⁴ Kako je došlo do ukidanja suda narodne časti, *Oslobođenje*, god. III, br. 81, Sarajevo, 12. 8. 1945, 5.

³⁵ *Isto*.

³⁶ *Isto*.

³⁷ Vera Katz, Komunizam i represija: Sud narodne časti u Bosni i Hercegovini, *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, 145-173.

zajedništvu, bratstvu i jedinstvu, pa su krajem maja 1945. o tome donijeli i zakon. Prema tom zakonu, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora³⁸ „[...] kažnjivo je kao krivična radnja kojom se ide na to da se naruši načelo ravnopravnosti naroda i građana i bratstvo i jedinstvo naroda demokratske federativne Jugoslavije kao osnovna tekovina narodnooslobodilačke borbe. [...] Dela iz čl. 1 i 2 kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina, pri čemu se može još izreći i kazna gubitka građanske časti do pet godina posle izdržane kazne zatvora. [...] Krivice iz ovog Zakona sudiće u prvom stepenu Sreski narodni sud, a ukoliko delo može povući za sobom smrtnu kaznu nadležni okružni narodni sud kao instanca prvog stepena“.³⁹ Tako je i ovim zakonom onemogućen svaki govor, pisanje, izdavanje i rasturanje spisa koji nisu bili u skladu sa službenim tumačenjima, a spuštanje nadležnosti na sreske/okružne sudove, koji su inače imali problema s nedostatkom stručnih sudija – odanih komunistima, dodatno je ulijevalo nepovjerenje u argumentiranost optužbi i pravedno suđenje. Osjetljivost suđenja prema ovom zakonu ogledala se u tome koliko su narodni sudovi bili sposobni razgraničiti težinu optužbi, jer npr. u Okružnom narodnom sudu u Travniku: „Kod izbora sudaca treba nastojati da se izabere bar jedan vješt pravu iz redova bivših sudaca, advokata, sudskih pripravnika i slično odanih Narodno Oslobodilačkom Pokretu, a kod sudaca laika treba birati ljude odane narodu, poštene, sa velikim iskustvom i poznavanjem narodnog života, tradicija i pravnih običaja, za koje postoji garancija da će donositi odluke po najboljem znanju i savjesti imajući u vidu interese naroda i učvršćivanje tekovina naše borbe“.⁴⁰ Sudski postupci za krivična djela, prema ovom zakonu, imali su za cilj

³⁸ Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 36, 29. 5. 1945, 298.

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ Odjeljenje za pravosuđe ZAVNOBiH-a upućuje NOO Travnik kako će formirati Okružni narodni sud (*ZAVNOBiH – dokumenti 1945*, knj. II, 7).

onemogućavanje slobode mišljenja i govora uglavnom o događajima iz prošlosti, koja su imala različita tumačenja u narodnim predanjima i literaturi.

Sljedeći vrlo temeljit način odstranjivanja „nepodobnih“ bio je putem *Zakona o biračkim spiskovima*, donesenog na Privremenoj narodnoj skupštini DFJ 10. augusta 1945. godine,⁴¹ koji je izazvao žustru debatu između predstavnika građanske opozicije i visokopozicioniranih komunističkih „kadrova“, a najviše negodovanja opozicije izazvao je član 4. ovog zakona: „Nemaju biračko pravo: 1) svi ministri, koji su učestvovali u vladama od 6 januara 1929 godine do 5 februara 1939 godine. Od toga se izuzimaju oni, koji su se odlikovali svojim radom u borbi protiv okupatora; 2) svi pripadnici vojnih formacija okupatora i njihovih domaćih saradnika, koji su se trajno i aktivno borili protiv Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno protiv Jugoslovenske armije, ili armije saveznika Jugoslavije; 3) članovi „kulturbunda“, italijanskih fašističkih organizacija i članovi njihovih porodica, ukoliko ne mogu dokazati da su radili u korist antifašističke i narodno-oslobodilačke borbe; 4) lica koja su bila aktivni funkcioneri i istaknuti članovi u ustaškim, četničkim, nedićevskim, ljotićeuskim organizacijama, beloju i plavoj gardi kao i drugim sličnim kvislinškim organizacijama u grupama u zemlji ili inostranstvu, koje su saradivale sa neprijateljima i njihovim pomagačima, kao i pojedinci, koji su se obeležili takvim radom; 5) lica koja su bila u političkoj, policijskoj službi okupatora i kvislinga; 6) lica koja su dobrovoljno svojom inicijativom i u cilju pomaganja neprijatelja stavljala na raspoloženje vojna i privredna sredstva za okupatore i njihove pomagače; 7) lica koja su sudskom presudom osuđena na gubitak nacionalne časti odnosno političkih ili pojedinih građanskih prava za vreme dok taj gubitak traje; 8) lica pod starateljstvom. [...]“.⁴² Zakon je bio

⁴¹ Zakon o biračkim spiskovima, *Službeni list DFJ, god. I, br. 59*, Beograd, 11. 8. 1945, 541.

⁴² *Isto.*

sveobuhvatan na jugoslavenskoj razini propisujući sljedeće: „Član 1) [...] Birački spiskovi se sastavljaju radi utvrđivanja biračkog prava građana na izborima za Konstituantu (Ustavotvornu skupštinu), za vrhovne savezne i zemaljske organe lokalne vlasti, kao i za sve narodne odbore i sudove. Član 2) Birački spiskovi sastavljaju se za područje svakog mesnog narodnog odbora: sreskog, reonskog i gradskog“.⁴³ Kao i za sve druge zakone, donošenje i ovog zakona obavezno su pratili novinski tekstovi koji su ih tumačili, pa je tako Rodoljub Čolaković objašnjavao: „[...] s njime treba da bude upoznat svaki naš patriota, svi oni koji žele dobro svojoj zemlji i svom narodu, kako bi svaki pojedinac mogao što više doprinijeti da taj zakon bude sproveden u djelo u svakom kutiću naše zemlje. [...] Kroz zakon o biračkim spiskovima provejava duh naše demokratije, u njemu se govori ko ima pravo da određuje sudbinu naše zemlje, a kome je to pravo oduzeto“.⁴⁴ Zakon sam po sebi i ne bi bio toliko radikalna da nije bilo dodatne propagande na vrlo neprimjeren način, pa čak i nazivanja opozicije vulgarnim riječima, kao npr.: „političkim prostitutkama“, „upljuvcima“, „ljudima bez mrvice osjećaja nacionalne časti i ponosa“ i sličnim etiketiranjem, što je sve stvaralo pritisak i strah u javnosti zbog mogućnosti zloupotrebe i odmazde.⁴⁵ Dodatno opterećenje na javnost Čolaković je vršio pojašnjavanjem postupka sastavljanja biračkih spiskova: „Sve naše antifašističke organizacije, sve snage Narodnog fronta treba da se mobilišu i da pomognu da se birački spiskovi sastave u duhu zakona i u određeno vrijeme. [...] U našim selima, po gradovima, na sastancima i konferencijama, sastavljanje biračkih spiskova mora biti predmet svestrane diskusije, u kojoj će se bez sitničavosti i uskogrudosti, ali bez trulog oportunitizma, pretresti rad onih lica za koje njihovi sugrađani smatraju da ne mogu biti uneseni u biračke

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ Zakon o biračkim spiskovima. Značajno oruđe naše demokratije, *Oslobođenje*, god. III, br. 82, Sarajevo, 19. 8. 1945, 1.

⁴⁵ *Isto.*

spiskove“.⁴⁶ Ovaj tekst u novinama bio je uputa širokoj javnosti, u kojem su date instrukcije svakom pojedincu da mora prijaviti svako saznanje o nekome, ali i ograđivanje vlasti od svih onih koji bi zloupotrijebili dato pravo sudjelovanja u sastavljanju biračkih spiskova. Partija ove zadatke nije ostavljala izvan svoje kontrole pošto su njene direktive bile obvezujuće za partijsko članstvo, koje je bilo raspoređeno na svim razinama vlasti, od najnižih, mjesnih do najviših federalnih i saveznih organa. U tom smislu Aleksandar Ranković propisuje direktivu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), čiji je bio organizacioni sekretar, svim centralnim i pokrajinskim komitetima, pa tako i Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, u kojoj naređuje: „Da bi naše partijske organizacije mogle izvršiti u kratkom roku ovaj ogroman zadatak, nužno je da poduzmu hitno sledeće mere: 1) Centralni komitet treba da u roku od dva dana po primitku ovog pisma obrazuje svoju izbornu komisiju i da o tome nas izveste; 2) Jedan dio komisije neka se bavi pripremom za izbore, a drugi neka rukovodi kampanjom za sastavljanje biračkih spiskova; 3) Komisije pri CK odmah će formirati svoje organe kod okružnog komiteta i dati im najhitnija uputstva za rad“.⁴⁷ Koordiniranim djelovanjem partijskih, narodnofrontovskih i državnih organa praćeni sveprisutnom „agitacijom i propagandom“ opozicija je bila onemogućena u nekom ozbiljnijem predizbornom radu. Rezultat ove kampanje bio je sljedeći: „[...] prema zvaničnom saopćenju, sa biračkih spiskova u čitavoj Jugoslaviji izbrisano je ukupno 194.158 lica (2,30 %), pri čemu je najveći procenat brisan iz biračkih spiskova u Bosni i Hercegovini (biračko pravo je oduzeto za 39.438 lica ili 3,46 % punoljetnih građana). Razlog što je procenat brisanih sa biračkih spiskova u Bosni i Hercegovini bio ovako visok je 'najvjerojatnije u tome što je revolucionarni radikalizam bio nešto naglašeniji nego u

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ ABH, Fond: PK KPJ BiH, kut. 84/85, dok. 53/54, 12. 8. 1945. Direktiva CK KPJ svim centralnim i pokrajinskim komitetima.

drugim jugoslavenskim zemljama, pa je i primjena člana 4. Zakona o biračkim spiskovima bila rigoroznija'.⁴⁸

Tijekom kampanje za sastavljanje biračkih spiskova Privremena narodna skupština DFJ je 21. augusta 1945. donijela *Zakon o Ustavotvornoj skupštini DFJ*,⁴⁹ koji je predviđao dvodomnu skupštinu: Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda. U Saveznu skupštinu biran je jedan zastupnik na 40.000 stanovnika, pa je tako Bosni i Hercegovini pripalo 58 zastupničkih mjesta, a prema republičkoj kvoti imala je 25 zastupnika u Skupštini naroda. Izbori za Ustavotvornu skupštinu raspisani su 1. septembra 1945. godine,⁵⁰ a trebali su slijediti obaveze iz Sporazuma Tito – Šubašić, kojim se predviđalo: „1) Izbori za ustavotvornu skupštinu održaće se najkasnije tri meseca po oslobođenju cele zemlje. Izbori će se vršiti po Zakonu o izborima za Ustavotvornu skupštinu, koji će biti pravovremeno donešeni. Ovim zakonom biće zagarantovana puna sloboda izbora, sloboda zbora i dogovora, sloboda štampe, opšte i tajno glasanje, ako i postavljanje kandidatskih lista pojedinih ili udruženih političkih stranaka, korporacija, grupa ili pojedinaca koji nisu kooperirali sa neprijateljem. Aktivno i pasivno pravo biti će oduzeto svim onima kojima bude dokazano da su saradivali sa neprijateljem. [...]“.⁵¹ Međutim, Zakonom o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu (Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda)⁵² je „[...] predviđeno isticanje samo savezne liste, što je

⁴⁸ Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 39.

⁴⁹ Zakon o Ustavotvornoj skupštini, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 51, Beograd, 11. 8. 1945, 1021.

⁵⁰ Branko Petranović i Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, II. tom, 1943-1986, Beograd 1987, 195-196.

⁵¹ Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1983, 341.

⁵² Zakon o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu (Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda), *Službeni list DFJ*, god. I, br. 63, Beograd, 11. 8. 1945, 559.

automatski eliminiralo opoziciju sa izbora, a pod pritiskom inozemne i domaće kritike Predsjedništvo Privremene narodne skupštine Jugoslavije 26. oktobra 1945. na prijedlog Edvarda Kardelja, dopunilo je izborni zakon predviđajući na svakom izbornom mjestu tzv. 'kutiju bez liste' kao korelativ da se glasa samo za 'vladinu listu'. Ta odluka donesena je kao posljedica saopćenja 'udruženih opozicionih stranaka' (demokrati, radikali i zemljoradnici) od 20. septembra u kojem se ističe da su se politički zakoni u primjeni pokazali nemogućim, da je biračko pravo oduzeto stotinama tisuća građana, da je izborna kampanja počela pritiskom i u atmosferi nespokojstva i nesmirene zemlje, te da zbog toga neće ni izaći na izbore, ali je odlučujuća bila nota američke i britanske vlade da nisu sklone priznati izbore sa samo jednom listom⁵³. Izbori su održani 11. novembra 1945. godine, a Savezna izborna komisija je već 26. novembra dostavila Predsjedništvu Privremene narodne skupštine kompletan Izvještaj o rezultatima izbora narodnih poslanika za Saveznu skupštinu Ustavotvorne skupštine Jugoslavije „[...] po kojem je u BiH bilo registrirano 1,086.112 birača, glasalo je 1,004.964 (92,53 %), od toga za Narodni front 956.809 (95,21 %), za 'kutiju bez liste' 48.155 (4,79 %)“⁵⁴. Mada je bilo mnogo razloga za sumnju u regularnost izbora i službene podatke, komunisti su slavili potpunu pobjedu. Na nekim glasačkim mjestima, kao npr.: „u izbornom srezu Tuzla bilo je upisano 24.527 birača, glasalo je 26.343 [...]“⁵⁵ zatim su zabilježeni postupci presipanja kuglica iz „ćorave kutije“, kako je narod zvao „kutiju bez liste“, u „vladinu kutiju“, zatim primjeri prijatnji, pritisaka, nesnalaženja na izbornim mjestima, prisustvo milicije i naoružanih osoba, strah od revanšizma i slično. Jedan od komentara o izborima uputio je Ralf Stivenson za

⁵³ Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu*, 37. Vidi: Zakon o dopuni Zakona o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu, *Službeni list DFJ*, br. 83/45, 853.

⁵⁴ *Isto*, 39.

⁵⁵ *Isto*.

Foreign Office u kojem se, između ostalog, kaže: „[...] nisam u mogućnosti da procjenjujem razmjere prijevara u brojanju glasova, ali sam načuo za neka sela u kojima je, sudeći prema osobama za prebrojavanje glasova, rezultat bio potpuno falsificiran. Ipak, nema nikakve sumnje da je u zemlji, kao cjelini, većina glasala za vladinu listu, ili zbog straha od posljedica neslaganja ili zbog toga što nije postojala mogućnost glasanja za drugi režim“.⁵⁶ Komentari onih nezadovoljnih nisu mogli ugroziti vlast, a priče o nepravilnostima, oduzimanju biračkog prava, prevarama i neisticanju neke druge stranačke liste na izborima nisu se mogle javno iznositi jer bi takvi pojedinci bili oštro sankcionirani prema klasifikaciji krivičnih djela „[...] protiv državnih vlasti i poretka u državi“. Vrlo oštri zakoni o sankcioniranju onih koji su svojim mišljenjem ugrožavali javni poredak bili su u različitim varijantama primjenjivani tijekom postojanja socijalističke Jugoslavije.

Nakon dobivenih izbora, Ustavotvorna skupština, na zajedničkom zasjedanju oba skupštinska doma, proglasila je narodnu republiku pod imenom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), koja je „[...] savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji. Sa ovom odlukom konačno se u ime svih naroda Jugoslavije ukida monarhija u Jugoslaviji, a Petar II Karađorđević s celom dinastijom Karađorđevića lišava se svih prava koja su njemu i dinastiji Karađorđevića pripadala“.⁵⁷

Ustavotvorna skupština sustavno je nastavila raditi, pa je vrlo brzo donijela Ustav FNRJ, 31. januara 1946. godine, u kojem su komunisti i ustavno potvrdili svoju pobjedu. Ustav je napisan prema partijskom principu demokratskog centralizma, tj. prema principu subordinacije viših organa nad nižim i neizostavnog izvršavanja

⁵⁶ *Isto.*

⁵⁷ Deklaracija o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 25. 11. 1945, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 3, 1009.

odluka koje su usvojene većinom. „[...] radi ostvarenja jedinstva vlasti i planskog podizanja nacionalnog, privrednog i kulturnog života narodnih masa, viši organi državne vlasti i državne uprave raspoložu pravom rukovodstva i kontrole nad nižim u saglasnosti s Ustavom i zakonima. Zato je organizacija vlasti u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji – prema ovom nacrtu ustava – s jedne strane, izraz prave, istinske samouprave naroda kroz sve organe državne vlasti, a sa druge strane, jedan čvrsto povezani organizam, odozdo do gore, koji od naše državne zajednice čini jedinstvenu celinu, sposobnu za planski rad na podizanju privrede, blagostanja, kulture i snage svih naših naroda. Razumljivo je da bez ovakvog jedinstva i organizacione povezanosti naši narodi ne bi mogli sačuvati ni svoju osvojenu slobodu i nezavisnost, ni izgraditi blagostanje i srećniji život za sebe i nove naraštaje“.⁵⁸ Prvi ustav FNRJ napravljen je prema modelu sovjetskog ustava iz 1936, ali u njemu nije naznačena KPJ, kao dominirajuća politička snaga u društvu, kao što je to bilo slučaj sa sovjetskim za SKP(b), primijetili su predstavnici građanskih stranaka, jer: „U vojsci, u vlasti, u Narodnom frontu, u javnom životu, naročito u štampi, i u celom kulturnom životu naše zemlje Komunistička partija igra tako važnu ulogu, tako aktivnu ulogu, da se odista preko nje ne može preći kad se govori o onome jedinstvu koje izgleda vrhovno načelo naše nove ustavnosti“.⁵⁹ O manjkavosti jednopartijskog sustava Dragoljub Jovanović je upozorio na sljedeći način: „[...] specijalno među Srbima, a i među drugim narodima, naročito kod Slovenaca i Hrvata, postoje izvesne stranačke tradicije koje hoće da žive, koje mogu da se pritaje, kao što su se pritajile pod šestim januarom, ali koje zbog toga nisu prestale da žive. I još jedanput pitam se, da li obezbeđujući

⁵⁸ Obrazloženje Nacrta Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, u: Slobodan Nešović i Branko Petranović, *AVNOJ i revolucija – tematska zbirka dokumenata 1941-1945.*, Beograd 1983, 857.

⁵⁹ Kritičko istupanje dr Dragoljuba Jovanovića u Ustavotvornom odboru, 11. decembra 1945 (*Isto*, 862).

Jugoslaviju objektivno mi činimo sve – da li smo učinili sve baš i u ovom ustavnom projektu – da nju obezbedimo i subjektivno? Obezbeđujući je pravnički, da li je dovoljno obezbeđujemo psihološki“⁶⁰ Na kritike građanskih političara komunisti su žestoko odgovorili, odbijajući sve navode kao neutemeljene i neprijateljske⁶¹, a posebno su se bili obrušili na sljedeće Jovanovićevo mišljenje: „[...] Poželjno bi bilo da odvojimo i partije od države, da ukinemo državnu stranku, odnosno da je ne uvodimo, i time likvidiramo svaku sličnost novog poretka sa fašizmom“.⁶² Usvajanjem Ustava sve su se manje čuli glasovi malobrojnih pojedinaca iz građanskih stranaka, uglavnom su davali ostavke, jer im je bilo ponižavajuće sudjelovati u parlamentarnom životu u kojemu njihovi prijedlozi nisu dolazili na glasanje, a za one uporne koji su iznosili dijametralno suprotne koncepcije o budućem državnom razvitku, kao za Dragoljuba Jovanovića, pobrinuli su se komunistički kadrovi tako što su ga „putem svojih ljudi“ isključili iz stranke kojoj je pripadao, čime je izgubio i zastupničko mjesto.⁶³ Ostali, manje utjecajni, građanski političari bili su vrlo efikasno gurnuti na margine društva bez mogućnosti javnog djelovanja.

Sljedeći praksu ostalih federalnih jedinica, koje su već bile formirale svoje vlade, na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a u oslobođenom Sarajevu jednoglasno je donesena sljedeća Odluka: „1) Naziv Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine mijenja se i glasi: Narodna skupština Bosne i Hercegovine. Nazivi mjesnih organa državne vlasti u Bosni i Hercegovini mijenjaju se i glase: seoski, opštinski, gradski, sreski,

⁶⁰ *Isto*, 865.

⁶¹ Odgovor Edvarda Kardelja na kritike D. Jovanovića u Ustavotvornom odboru, decembar 1945. i Osvrt Moše Pijade na govor D. Jovanovića u Ustavotvornom odboru, decembar 1945, (*Isto*, 870-882).

⁶² *Isto*, 864.

⁶³ *Isto*, 882.

okružni ili oblasni narodni odbor, gradska, sreska, okružna ili oblasna narodna skupština. [...] 3) Predsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine postaje Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine i vrši zakonodavne funkcije koje mu pripadaju između zasjedanja Narodne skupštine Bosne i Hercegovine kao i one izvršne funkcije koje mu pripadaju kao Predsjedništvu Federalne države Bosne i Hercegovine i predstavništvu državnog i narodnog suvereniteta Federalne Bosne i Hercegovine“.⁶⁴ Istog dana donesen je Zakon o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine,⁶⁵ kao vrhovnom izvršnom i naredbodavnom organu državne vlasti, koju imenuje Predsjedništvo Narodne skupštine, a za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini i njenom Predsjedništvu, a čine je: predsjednik, dva potpredsjednika i dvanaest ministara. Članovi Vlade polažu zakletvu narodu pred Narodnom skupštinom, sljedećeg sadržaja: „Ja, N. N., zaklinjem se čašću svoga naroda da ću vjerno i neumorno služiti narodu, da ću svoju dužnost po zakonima vršiti savjesno i nepristrasno, čuvajući i braneći tekovine narodno-oslobodilačke borbe za sreću i napredak federalne Bosne i Hercegovine i Demokratske Federativne Jugoslavije“.⁶⁶ Za predsjednika Vlade izabran je Rodoljub Čolaković, a 28. aprila imenovano je dvanaest ministara,⁶⁷ koji su preuzeli ministarske resore i nastavili organizirati poslijeratni život, jer su svi oni bili na istaknutim funkcijama privremenih organa, odnosno povjereništava za različite oblasti. Nakon imenovanja

⁶⁴ Odluka o izmjenama i dopunama odluke o konstituisanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine u najviše tijelo Federalne Bosne i Hercegovine od 1. jula 1944. godine, donesena 27. aprila 1945, *ZAVNOBiH – dokumenti 1945*, knj. II, 484. Također vidi: *Oslobođenje*, god. III, br. 40, Sarajevo, 29. 4. 1945, 1.

⁶⁵ Zakon o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine, *Isto*, str. 487-489. i *Oslobođenje*, god. III, br. 40, Sarajevo, 29. 4. 1945, 1.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ *Isto*, 490-491.

Vlade, donesena je nova verzija Zakona o zakonodavnom odboru⁶⁸ i izdata je *Deklaracija Narodne vlade Bosne i Hercegovine*,⁶⁹ u kojoj se ni jednom riječju ne spominje Komunistička partija, već se u cijelom tekstu Vlada poziva na narod, kao npr.: „[...] Zadaci vlade su obimni i teški. Oni će moći biti ispunjeni samo napornim radom svih naših naroda, mobilizacijom svih narodnih snaga kroz narodno-oslobodilački front. Stoga Narodna vlada poziva cio narod da svojim stvaralačkim radom pomaže njeno nastojanje jer će samo tako biti moguće podići našu opustošenu domovinu iz ruševina. Samo tako doprinijeće i naša uža domovina svoj dio za podizanje ugleda i moći naše zajedničke domovine demokratske federativne Jugoslavije“.⁷⁰ Deklaracija je objavljena u dnevnom listu *Oslobođenje*, organu Narodnog fronta Bosne i Hercegovine, s ciljem javnog poziva narodu da slijedi put kojim ih vodi Narodna vlada. Mada se cijeli rad državnih organa prema partijskim smjernicama javno predstavljao u organizaciji Narodnog fronta Jugoslavije/Bosne i Hercegovine, bila je jasna koncepcija o ostvarenju simbioze između Partije i državne vlasti, odnosno bila je to realna i personalna unija tih organa, kao npr.: svi sekretari centralnih/pokrajinskih komiteta bili predsjednici vlada u federalnim jedinicama i na saveznoj razini, s izuzetkom Bosne i Hercegovine, gdje je Đuro Pucar bio sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, a Rodoljub Čolaković predsjednik Narodne vlade BiH, što ne znači da se drugačije radilo u praksi. Takav princip bio je uspostavljen do najnižih partijskih i državnih organa, prema hijerarhijskoj ljestvici uspostavljene vlasti, zato državu toga vremena nazivaju partijskom, a Partiju državnom, bez obzira na različite oblike posredovanja političke volje Partije, a uglavnom je to bilo preko narodnofrontovskih odbora koji su organizacijski pratili državnu upravu i partijske komitete.

⁶⁸ *Isto*, 496.

⁶⁹ *Isto*, 511-514.

⁷⁰ *Oslobođenje*, god. III, br. 42, Sarajevo, 3. 5. 1945, 1.

Nakon donošenja saveznog ustava uslijedilo je donošenje ustava federalnih jedinica. Ustavotvorna skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine donijela je Ustav 31. decembra 1946. godine.⁷¹ Napravljen je prema istom modelu, usuglašen s Ustavom FNRJ na principu subordinacije saveznih organa nad republičkim. Kao u saveznom, i u bosanskohercegovačkom ustavu bila su zajamčena sva prava narodima, nacionalnim manjinama, građanima, radnim ljudima, zatim sloboda savjesti i vjeroispovijesti, privatna imovina, nepovredivost stana, tajnost pisama, neprikosnovenost ličnosti građana itd., mada je u praksi bilo sasvim drugačije, jer su već različitim revolucionarnim mjerama do donošenja Ustava bila povređena mnoga građanska i imovinska prava, što je nastavljeno i nakon usvajanja Ustava.

Imovinsko-pravni odnosi i stvaranje državne svojine

Komunistička partija Jugoslavije je krajem rata, a pogotovo 1944. godine, paralelno radila na tri jednako važna zadatka. U prvom planu bilo je omasovljavanje narodnooslobodilačke vojske i pobjeda nad neprijateljskim vojnim formacijama; drugi, izgradnja vlasti, odnosno povećanje broja seoskih, mjesnih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora na svim teritorijama gdje su to ratni uvjeti dozvoljavali te kadrovske i organizacijske dopunjavanje okružnih, oblasnih organa vlasti i zemaljskih narodnooslobodilačkih vijeća u federalnim jedinicama uz disciplinirano praćenje instrukcija koje su dolazile od AVNOJ-a, i treći zadatak je bio realiziranje odluka kojima se ostvarivao državno-svojinski monopol nad privatnom imovinom, kao važnom privredno-ekonomskom podlogom za buduću komunističku vlast, a sve uz kontinuiranu propagandu o stvaranju boljeg i pravednijeg društva.

⁷¹ *Službeni list NR BiH*, god. III, br. 1, Sarajevo, 8. 1. 1947.

Prva revolucionarna odluka na saveznom nivou o stvaranju državne svojine donesena je na sjednici Predsjedništva AVNOJ-a, 21. novembra 1944. u Beogradu, kojom je propisan postupak o prelasku neprijateljske imovine u državno vlasništvo.⁷² „Pod imovinom u smislu ove Odluke imaju se smatrati nepokretna dobra, pokretna dobra i prava, kao zemljišni posedi, kuće, nameštaji, šume, rudarska prava, preduzeća sa svim postrojenjima i zalihama, hartije od vrednosti, dragocenosti, udeli, akcije, društva, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, svakovrsna platežna sredstva, potraživanja, učestvovanja u radnjama i preduzećima, autorska prava, prava industrijske svojine, kao i sva prava na napred pomenute predmete“,⁷³ čime su se otvorile široke mogućnosti za stvaranje materijalne baze za novu vlast. Imovina je oduzeta njemačkim državljanima, ratnim zločincima i njihovim pomagačima, odsutnim osobama, ali i svakom ko je bio sudski osuđen na konfiskaciju imovine u korist države. Imovina je bila stavljena pod kontrolu Državne uprave narodnih dobara, čiji je cilj bio „[...] maksimalno iskorišćavanje te imovine za plansku proizvodnju radi što bržeg i što uspješnijeg dobijanja pobjede u oslobodilačkom ratu i za stvaranje uslova za uspješnu ekonomsku obnovu i izgradnju Jugoslavije kao celine i svih njenih federalnih jedinica“. ⁷⁴ S obzirom na veliku novostvorenu državnu imovinu, u Državnoj upravi narodnih dobara organiziran je potreban broj odsjeka prema glavnim privrednim granama. Da bi se legaliziralo oduzimanje imovine, Predsjedništvo AVNOJ-a je 3. februara 1945. donijelo odluku o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske

⁷² Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 2, Beograd, 6. 2. 1945, 13-14.

⁷³ *Isto*, član 3.

⁷⁴ *Isto*, član 5.

okupacije,⁷⁵ ali i svih ostalih zakona, uredaba, naredaba, pravilnika, itd., ukoliko su bili, „[...] u suprotnosti s tekovinama narodnooslobodilačke borbe, s deklaracijama i odlukama AVNOJ-a, zemaljskih antifašističkih veća federalnih jedinica i njihovih predstavništava [...]“.⁷⁶ U državnu kasu su se osiguravala i značajna financijska sredstva prema *Zakonu o oduzimanju ratne dobiti*,⁷⁷ koji kao zakon nije bio sporan, ali je imao mnogo proizvoljnosti i nedoročenosti, odnosno omogućavao je zloupotrebe od strane organa vlasti koji su ocjenjivali ko su bili ratni profiteri i kolika je bila pojedinačna visina ratne dobiti.

Proširivanje državnog vlasništva nastavljeno je postupkom konfiskacije imovine, prema zakonu donesenom na sjednici Predsjedništva AVNOJ-a,⁷⁸ 9. juna 1945. godine, na osnovu „Odluke o Vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom telu Jugoslavije kao privremenom organu vrhovne narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme narodnooslobodilačkog rata“.⁷⁹ Mada su to bili „privremeni“ organi vlasti, proces izvršavanja konfiskacije bio je sveobuhvatan. Prema definiciji u spomenutom zakonu: „Član 1) Konfiskacija imovine jeste prinudno oduzimanje bez naknade u korist države celokupne imovine (potpuna konfiskacija) ili tačno određenog dela imovine (delimična konfiskacija) koja je lična svojina ili lični udeo u zajedničkoj imovini sa drugim licima. 2) Konfiskacija se odnosi na sva

⁷⁵ Odluka o ukidanju i nevažnosti svih pravnih propisa donetih od strane okupatora i njihovih pomagača za vreme okupacije; o važnosti odluka koje su za to vreme donete; o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 4, Beograd, 13. 2. 1945, 37.

⁷⁶ *Isto*, član 2.

⁷⁷ *Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije*, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 36, Beograd, 29. 5. 1945, 294-296.

⁷⁸ *Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije*, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 40, Beograd, 12. 6. 1945, 345-348.

⁷⁹ *Isto*, 345.

imovinska prava“.⁸⁰ Do konačnog izvršenja konfiskacije, u nekim kompleksnijim slučajevima, ovaj zakon je predvidio postupak sekvestracije, što je bilo „ (...) privremeno oduzimanje i stavljanje pod kontrolu državne uprave imovine koja može da dođe pod udar konfiskacije, a u cilju obezbeđenja dotične imovine zaštite javnih interesa“.⁸¹ U većini slučajeva sekvestracija se primjenjivala kada su tek pokrenuti ili su trebali biti pokrenuti postupci pred različitim sudovima nad vlasnicima imovine koju je vlast planirala oduzeti. Osim toga, kazne konfiskacije bile su nezaobilazni dio svih zakona, što je značilo i stalno uvećavanje državne svojine.

Za imovinu koja nije oduzeta konfiskacijom, a s ciljem proširivanja državne svojine na preostala industrijska i transportna preduzeća i veće trgovačke tvrtke, donijet je *Zakon o nacionalizaciji*, 5. decembra 1946. godine.⁸² Međutim, izvan ove prve nacionalizacije ostao je znatan broj manjih i srednjih trgovina, ugostiteljstvo, manjih poluindustrijskih i obrtničkih/zanatskih radnji, pa je početkom 1948, drugim zakonom⁸³ konačno likvidiran privatni sektor u oblasti industrije, transporta, trgovine i ugostiteljstva. Također, izdato je *Uputstvo*,⁸⁴ kojim je prenesena u državno vlasništvo nepokretna imovina stranih lica, stranih ustanova, stranih privatnih ili javno-privatnih lica. Nakon temeljito urađene nacionalizacije ostala su nenacionalizirana samo manja zemljoradnička imanja i sitni obrti, koji nisu mogli ugroziti državni sektor privrede jer su isključivo zapošljavali članove uže porodice.

⁸⁰ *Isto*.

⁸¹ *Isto*, 346.

⁸² *Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Službeni list FNRJ*, god. II, br. 98/1946, 1245.

⁸³ *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Službeni list DFJ*, god. IV, br. 35/1948, 4433.

⁸⁴ *Uputstvo za prenos svojine nacionalizovanih nepokretnosti stranih državljana, stranih ustanova ili stranih privatnih javno-pravnih lica, Službeni list DFJ*, god. IV, br. 53/1948, 752.

Za potrebe ostvarivanja velikih planova u oblasti rudarstva, industrije, šumarstva, željeznica, puteva, vojnih potreba, vršena je eksproprijacija nepokretne imovine, kao npr.: za izgradnju pruge Banovići-Brčko,⁸⁵ za proširenje eksploatacije rudnika,⁸⁶ za vojsku⁸⁷ i za mnoge druge potrebe uz minimalno plaćanje naknade za izuzetu imovinu. Pojave otpora ovim i drugim mjerama savladavane su prvo propagandom, a zatim i uhićenjima nezadovoljnih.

S obzirom na socijalnu strukturu bosanskohercegovačkog stanovništva u kojem je njegov dvotrećinski dio činila seoska populacija, državi su bili veoma bitni odnosi na selu. S obzirom da su seljaci bili i najbrojniji u narodnooslobodilačkoj vojsci i vrlo zaslužni za opskrbu partizana, narodna vlast morala je nešto učiniti da se život na selu poboljša. Već ljeto 1945. seljacima je donijelo promjene. *Zakonom o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova*,⁸⁸ koji je Privremena narodna skupština Jugoslavije usvojila 26. augusta 1945., mnogi su se seljaci riješili dugova. Država je svima otpisala dugove do 5.000 dinara, a bez obzira na visinu iznosa ukunuti su dugovi za sve poginule borce i članove njihovih familija, kao i za sve pripadnike Vojske Kraljevine Jugoslavije poginule u aprilu 1941. godine, za žrtve terora i zarobljenike. Dug iznad spomenutog iznosa nije bio ukinut. Velika očekivanja seljaka bila su od *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*,⁸⁹ kojim je ograničen

⁸⁵ Uredba o eksproprijaciji nepokretne imovine potrebne za izgradnju 'Omladinske pruge' Banovići – Brčko, *Službeni list DFJ*, god. II, br. 48/1946, 549.

⁸⁶ Uredba o eksproprijaciji nepokretne imovine za proširenje eksploatacije državnog rudnika Banovići – Živinice, *Službeni list DFJ*, god. II, br. 78/1946, 956.

⁸⁷ Uredba o eksproprijaciji nepokretne imovine za vojne potrebe, *Službeni list DFJ*, god. II, br. 87/1946, 1088.

⁸⁸ Zakon o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova, *Službeni list DFJ*, god. I, br. 89/1945, 945. i Zakon o potvrđi i izmenama zakona (prečišćen tekst), *Službeni list DFJ*, god. II, br. 81/1946, 997.

⁸⁹ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list Federalne BiH*, god. II, br. 2, 9. 1. 1946, 21.

zemljišni maksimum na 30 hektara, čime je oduzeta zemlja velikim zemljišnim posjednicima, među kojima su bile i vjerske institucije. Od tog zemljišnog fonda manji dio je bio podijeljen najsiromašnijim seljacima, a od najvećeg dijela su stvorena velika državna poljoprivredna dobra i zemljoradničke zadruge. Tako se nade seljaka o dobivanju više zemlje nisu ispunile, a nezadovoljstvo je raslo zbog prinudnog ulaska u zadruge, velikog siromaštva, provođenja prisilnih mjera za uzgoj nekih novih poljoprivrednih kultura, prisilnog otkupa viška poljoprivrednih proizvoda kojih nije bilo dovoljno prema unaprijed predviđenom planu otkupa, hapšenja i zatvora za neposlušne, mobilizacije radne snage za industriju i za „dobrovoljne“ radne brigade u vrijeme najznačajnijih poljoprivrednih radova, niskih cijena poljoprivrednih proizvoda, visokih cijena industrijske i zanatske robe, razočaranosti naročito onih koji su bili članovi i simpatizeri KPJ i učesnici narodnooslobodilačke borbe, ali i mnogih drugih nedaća koje su pritiskale seljaka bez novca, stoke i mehanizacije.⁹⁰ Partijska politika prema selu bila je u funkciji sprječavanja „kapitalističkih“ odnosa u poljoprivredi, tj. ostavljani su samo sitni posjedi u privatnom vlasništvu, dostatni za jedno zemljoradničko domaćinstvo, čime je onemogućeno bogaćenje seljaka, ali se time i planski stvarao višak radne snage na selu za industrijsku proizvodnju, kao glavnom privrednom zadatku ranog socijalizma.

Svim ovim najznačajnijim zakonima, kao i drugim podzakonskim aktima i izmjenama zakona, kompletirana je državna imovina, kojom se upravljalo centralizirano iz saveznih organa vlasti, odnosno saveznim propisima. Najvažnija preduzeća u narodnim republikama bila su pod saveznim nadležnostima, a ona manje značajna pod „republikanskim“. Postojala su i mala lokalna preduzeća kojim su upravljali niži organi vlasti. Cjelokupna je

⁹⁰ Opširnije u: Vera Kržišnik - Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948. Uvod u problematiku agrara i seljaštva u ranom socijalizmu*, Banja Luka 1988.

privreda bila centralizirana, a iz jedinstvenog sustava distribucije potrošnih dobara je proizašlo da su sva prava i svi materijalni odnosi među ljudima bili regulirani centralnim jugoslavenskim propisima. Mnogim preduzećima u Bosni i Hercegovini takva podjela nadležnosti nije odgovarala, pa je reagiralo Ministarstvo za industriju i rudarstvo, kao najvažniji resor u ovoj federalnoj jedinici: „[...] ove odluke s jedne strane nisu svrsishodne, a s druge strane njima se osjetljivo krnji nadležnost federalnih jedinica, [...] usvajanjem ovih i ovakvih odredaba bila bi skućena i okrnjena federalna samostalnost pojedinih federalnih jedinica, jer bi im na taj način bila oduzeta mogućnost ne samo inicijative, već neposredne uprave i nadzor nad najvažnijim preduzećima i cijelim privrednim granama nego, šta više, federalne vlasti ne bi imale mogućnosti ni uvida evidencije itd. nad veoma važnim / u nekim federalnim jedinicama kao n.p.r. Bosna i Hercegovina / najvažnijim privrednim granama, pa ne bi bile u stanju ni u najdelikatnijim slučajevima da intervenišu ili vrše ma kakav uticaj na ta preduzeća bilo u kojem pogledu“.⁹¹ Osim iz ovog, primjedbe su davane i iz drugih ministarstava, kao npr. zdravstva. Međutim, sve primjedbe bile su odbijene, a bosanskohercegovačkim ministarstvima je još jednom pojašnjeno sljedeće: „Načelo da se federacija u DFJ mora odvijati u okviru jedinstvenog privrednog, carinskog i trgovinskog područja svakako najbolje odgovara opštim interesima naše zemlje. Nadalje je zauzeto principijelno stanovište, da centralne vlasti postavljaju osnovne smjernice za privrednu izgradnju zemlje po jedinstvenom državnom planu, daju direktive za rad i vrše vrhovni nadzor na cijeloj teritoriji. Iz tog logično slijedi, da je federalnim jedinicama prepušteno i stavljeno u dužnost neposredno upravljanje i sprovođenje plana i direktiva centralnih vlasti u djelo. Ovo odgovara opštim interesima države kao cjeline i nije ni u koliko u koliziji sa

⁹¹ Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945.-1953.*, Sarajevo 2011, 227-228.

federalnim uređenjem DFJ“.⁹² Prema tome, svim revolucionarnim mjerama konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije, eksproprijacije, agrarne reforme, stvorena je državna svojina kojom se upravljalo iz jednog centra, odnosno bilo je sve spremno za provođenje Prvog petogodišnjeg plana (1945-1951), čije je izvršenje trebalo stvoriti preduvjete za brzu industrijalizaciju zemlje. Ovim planom prednost je davana maksimiziranju stope rasta, razvoju sirovinске industrije (crne metalurgije, metaloprerađivačke industrije itd.) i elektrifikacije te jačanju socijalističkog sektora poljoprivrede (kolektivizacije).

U okviru petogodišnjeg plana FNRJ⁹³ bili su uključeni glavni pravci za ostvarivanje republičkih petogodišnjih planova. Zadaci za Bosnu i Hercegovinu bili su vrlo ambiciozni: „Uvesti proizvodnju građevinskih mašina i povećati 1951 godine proizvodnju na 530 tona. Isto tako proizvesti 1951 godine 1.600 tona poljoprivrednih mašina i alata. U cilju unapređenja građevinarstva proizvesti 1951 godine 22.000 tona betonskih prefabrikata. Proizvesti 1951 godine 13.600 m³ šper-ploča. U tekstilnoj industriji 1951 godine proizvesti 35 miliona metara pamučnih tkanina i 3 miliona metara vunениh tkanina. Cipela sa kožnim đonom 1951 godine proizvesti 300.000 pari. Proizvesti 14.250 tona konzervi voća i povrća prvoklasnog kvaliteta. Proizvodnju električne energije povećati 1951 godine na 800 miliona kWh i premašiti proizvodnju iz 1939 godine 6,6 puta [...]“.⁹⁴ Tako su nerealni planovi bili postavljeni u rudarstvu, industriji, šumarstvu, poljoprivredi, zdravstvu, prosvjeti, kulturi i svim ostalim oblastima života, mada se osnovna infrastruktura za proizvodnju trebala tek početi izgrađivati nakon perioda osnovne obnove porušenih postrojenja i stavljanja u funkciju onih očuvanih

⁹² *Isto*, 227.

⁹³ Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ 1947-1951 i Zakoni o petogodišnjim planovima razvitka narodne privrede narodnih republika, *Savezna planska komisija*, Beograd, 1947.

⁹⁴ *Isto*, 110-111.

zbog nedostatka rezervnih dijelova, sirovina, kvalificirane radne snage i slično. Ostvarenje prvog petogodišnjeg plana bilo je usporeno već sljedeće, 1948. godine, kada je došlo do sukoba sa Sovjetskim Savezom i donošenja Rezolucije Informbiroa, pošto je Sovjetski savez sa zemljama „narodne demokratije“ (Čehoslovačkom, Mađarskom, Bugarskom ...) bio strateški partner u ostvarivanju jugoslavenskog plana, koji je bio sačinjen prema uzoru na sovjetski model. Osim ovih vanjsko-političkih događaja, i na unutrašnjopolitičkoj sceni nisu vladali optimalni uvjeti za ostvarenje plana zbog izrazitog siromaštva, atmosfere pritiska, nerazumljivih i neprihvaćenih kampanja, oskudice hrane, odjeće i obuće, nedostatka stručnjaka i radne snage, i mnogih drugih razloga. Međutim, jugoslavensko partijsko rukovodstvo nije odustajalo. Da bi Sovjetima pokazali svoj ispravan put u socijalizam, planove su revidirali, usmjerili ih na objekte „kapitalne izgradnje“, pojačali proces kolektivizacije u poljoprivredi, pojačali mobilizaciju radne snage, smanjili investiranje u manje važne objekte i slično. Poslije represije neposredno poslije rata, vrijeme Informbiroa značilo je dodatni udar na selo s pojačanom kampanjom za zadrugarstvo i težnjom izvlačenja što većeg dohotka i radne snage za industriju, zatim daljnju bijedu radništva, ali i žestok pritisak na ljude koji su se izjasnili za Rezoluciju Informbiroa, ali i na one koji su se „kolebali“ oko njenog sadržaja ili se samo sumnjalo da i dalje gaje „naklonost“ prema sovjetskom modelu vlasti. To je bilo vrijeme kada nije bilo mogućnosti za neka opširnija objašnjenja jer se opredjeljenje za pojedince svodilo na pitanje „da li si za Tita ili za Staljina“? Oni koji su bili odgojeni u vjeri o sovjetskom socijalizmu i svoje političko uvjerenje na tome gradili, kao i oni koji nisu razumjeli to turbulentno vrijeme našli su se na udaru policijskih („narodne milicije“), političkih organa i Uprave državne bezbjednosti (UDB-e), pa je tako: „Kroz kartoteku UDB-e BiH, po objavljivanju Rezolucije IB-a, pa do prvog jula 1954, prošlo 5.557 lica. Od navedenog broja, hapšeno je 2.414 lica. Prema podacima iz decembra 1984, od ukupno

evidentiranih 'informbirovaca' zatvorom je kažnjeno 2.264 pripadnika IB-a, a iz KPJ je isključeno 2.380 pripadnika, dok su prema ostalima poduzete druge partijske kazne [...]“.⁹⁵

Nakon Rezolucije Informbiroa pojačani su pritisci na selo putem ubrzavanja procesa kolektivizacije, prisilnog nerealnog otkupa, izostanka ulaganja a maksimalnog izvlačenja dobiti iz sela, što je izazivalo velike otpore, pa se u zapadnoj Bosni na granicom s Hrvatskom dogodila seljačka buna u maju 1950. pod imenom Cazinska buna.⁹⁶ Vlast nije razumjela pobunjenike i njihovo opravdano nezadovoljstvo, nazivala ih je „kulačko-četničkim“, „zelenokadrovskim“ i „monarhističkim“ elementima. Prema službenim podacima iz cazinskog i kladuškog sreza sudjelovalo je 714 ljudi, a iz slunjskog kotara oko 60 ljudi, među kojima je bilo i 20 pridošlih muslimana iz cazinskog područja. Svi pobunjenici bili su seljaci. Među njima su bili: 41 član KPJ, 6 kandidata KPJ, 37 odbornika i 20 saradnika UDB-e. Prema nekim podacima, nacionalni sastav pobunjenika činilo je: 674 muslimana, 12 Srba i 3 Hrvata. Pred sud je bilo izvedeno 288 pobunjenika, od toga ih je 17 bilo osuđeno na smrt, a ostali na dugogodišnju robiju. Prema zakonu o prekršajima osuđeno ih je 426. Samo u slunjskom kotaru uhićena su 53 pobunjenika, pred vojni sud izvedeno 26, a 3 su osuđena na smrt. Najveći broj bio je kažnjen zatvorskom kaznom od 3 do 20 godina i „administrativnim mjerama“ od 10 do 12 mjeseci za one koji su podržavali pobunu.⁹⁷ Stanovništvo je kažnjeno tako što je raseljeno iz svojih domova u susjednu Hrvatsku⁹⁸. Cazinska buna bila je kulminacija nagomilanog nezadovoljstva, pa je partijski vrh morao naći brza rješenja za nove puteve razvoja uopće, a ne samo na selu, jer je znao da represijama uz upotrebu vojske i drastično kažnjavanje

⁹⁵ Naš je zadatak kriti sve informacije, *Oslobođenje*, Sarajevo, 11. 2. 2012, 4.

⁹⁶ Vera Kržišnik-Bukić, *Cazinska buna 1950*, Sarajevo 1991.

⁹⁷ *Isto*, 204.

⁹⁸ Mirsad D. Abazović, *Kadrovski rat za BiH*, Sarajevo 1999, 318-322.

nezadovoljnih neće moći dalje voditi zemlju. Za početak su popuštali s prisilnim zadrugarstvom. U traženju nekih novih modela upravljanja, komunisti nisu dozvoljavali povratak na slobodno tržište i privatnu inicijativu, pa su se rješenja morala tražiti unutar čvrstog partijsko-državnog političkog uređenja, s glavnim ciljem daljnje mobilizacije radne snage i povećanja proizvodnje, prema ostvarenju petogodišnjeg plana.

Uvođenje radničkih savjeta kao modela demokratizacije

Osim nezadovoljstva seljaštva, Partija je bila svjesna i radničkog nezadovoljstva te je u decembru 1949. godine distribuirala *Uputstva o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih preduzeća*. Osim na unutrašnjo-političkom planu ovaj otklon od centralističko-etatičkog modela upravljanja bio je potreban i na polju vanjske politike. Traženje vlastitog puta u socijalizam bio je odgovor zemljama Kominforma na njihove napade. U popratnom pismu, uz spomenuto Uputstvo, date su instrukcije za proces uvođenja radničkih savjeta: „Dragi drugovi, da bi se u rešavanju problema proizvodnje zainteresovao ili aktivirao što veći broj radnika, Privredni savet Vlade FNRJ i Centralni odbor Saveza sindikata Jugoslavije, doneli su odluku da se u državnim privrednim preduzećima osnivaju radnički saveti. Zasada, dok se ne steknu potrebna iskustva, radnički saveti osnivaće se samo u određenom broju najboljih i najvažnijih kolektiva u našoj zemlji. [...] Pre izbora radničkih saveta treba da organizujete savetovanje. Na savetovanje pozvati nadležne ministre i direktore generalnih, odnosno glavnih direkcija u čijim se preduzećima vrše izbori, zatim direktore preduzeća, sekretare partijskih organizacija i predstavnike podružnica ovih preduzeća. [...]“.⁹⁹ Ostavljajući i dalje direktoru, sindikalnim i partijskim organizacijama iste zadatke, uvođenjem

⁹⁹ B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija 1918-1984. – zbirka dokumenata*, 853.

radničkih savjeta nastojalo se potaknuti radnike za ostvarivanje zacrtanog petogodišnjeg plana. Među prioritetnim zadacima radnički savjeti trebali su podizati entuzijazam radnika koji je popuštao u odnosu na prve poslijeratne godine uvjetovano krajnjim siromaštvom, nedostatkom hrane, odjeće, obuće, stanova, odnosno osnovnih uvjeta za život. Prema uputstvima, na brojnim sastancima su radnički savjeti trebali utvrđivati norme proizvodnje, organizirati takmičenja u proizvodnji, raspravljati o rasporedu radne snage, sastavljati pravila o radnoj disciplini, donositi mjere protiv kršenja radne discipline, kontrolirati neopravdane izostanke s posla, boriti se protiv samovoljnog napuštanja posla i tražiti rješenja za mnoge druge probleme. Raspravljajući o uvođenju radničkih savjeta javno su se iznosili problemi, pa tako: „U Željezari Zenica na primjer već dvije godine stalno se osjeća nedostatak radne snage. Preduzeću je nedostajalo oko hiljadu radnika u početku prošle godine. U toku prošle godine u Željezaru je došlo i više od hiljadu radnika, ali je istovremeno napustilo isto toliko radnika [...]“.¹⁰⁰ Mobilizirana radna snaga, uglavnom sa sela, nije imala motiv raditi u industriji koja im nije pružala minimalne uvjete za život.¹⁰¹ *Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva* jednoglasno je usvojen 27. juna 1950. na odvojenim sjednicama Saveznog vijeća i Vijeća naroda Narodne skupštine FNRJ.¹⁰² Komunistička partija je preko državnih organa nastojala prikazati FNRJ u svjetlu „saradničkog“

¹⁰⁰ Zašto radnici u Zenici napuštaju preduzeća, *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. 5. 1950, 1.

¹⁰¹ Vera Katz, Uvođenje radničkih savjeta kao oblika demokratizacije bosanskohercegovačkog društva početkom 50-ih godina 20. stoljeća, *Spomenica Ibrahima Karabegovića – zbornik radova*, Sarajevo 2013, 313-342.

¹⁰² Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, *Službeni list FNRJ*, god. VI, br. 43, 1. 7. 1950, 231 i *Oslobođenje*, 28. 6. 1950; Ekspoze o ovom zakonskom prijedlogu podnio je potpredsjednik Vlade drug Edvard Kardelj, *Oslobođenje*, 23. 6. 1950, 1.

federalizma. Uporedo s uvođenjem radničkih savjeta počeo je proces decentralizacije vlasti na svim razinama i oblastima djelatnosti, odnosno došlo je do promjena u saveznoj i republičkim državnim upravama. Sukladno tom modelu i u Bosni i Hercegovini su osnovani republički proizvodni savjeti koji su imali zadatak preuzeti upravljanje određenim privrednim djelatnostima koje su iz savezne nadležnosti prebačene u republičke, zatim po uzoru na savezni, osnovan je Privredni savjet za Bosnu i Hercegovinu, kao organ republičke Vlade za koordinaciju rada privrednih resornih ministarstava, nadležstva u formi generalnih ili glavnih direkcija, novoformiranih komiteta i ustanova. Ova vrsta reorganizacije imala je za cilj u prvom redu decentralizaciju vlasti prebacivanjem većine nadležnosti sa saveznih na republičke institucije, zatim smanjenje broja uposlenih u saveznim državnim upravnim organima tj. debirokratizaciju aparata, zatim sudjelovanje u upravljanju većeg broja uposlenih i međusobnu suradnju različitih organa. Učinjena reorganizacija vlasti imala je cilj mobilizirati sve kapacitete proizvodnje za izvršenje revidiranog petogodišnjeg plana. Proces debirokratizacije, prema kojoj su bile usmjerene brojne kritike, nije uspjelo, s obzirom na činjenicu da se u procesu demokratizacije prilikom spuštanja nadležnosti sa saveznih na republičke organe morao povećati broj službenika u novosnovanim republičkim upravljačkim tijelima. Ako se i smanjio broj službenika na saveznoj razini, u svim republikama se povećao.

Prema tome, 1950. godine, je započeo proces prelaska državnog u samoupravni socijalizam. Bez obzira na značajan zaokret iz centralističko-etatičkog socijalizma prema onom samoupravnom, putem rasterećenja savezne uprave i prenošenjem ovlasti na republike, jugoslavensko društvo nije prevazišlo unutarnje partikularizme, jer se uvijek unutar jednopartijskog čvrstog režima stvarao partikularizam u odnosu na više organe vlasti, a centralizam u odnosu na niže organe vlasti na svim razinama. Svako od instanci vlasti, bilo saveznoj prema republičkim ili republičke prema nižim,

ovisno od administrativno-teritorijalne podjele republike, bilo je potrebno osigurati društveno-materijanu moć tako što će se od više instance tražiti više sredstava za vlastiti razvitak, a nad nižim provoditi jači oblik centralizacije i izvlačenja dohotka. Rasterećivanjem saveznog centralizma započeo je proces prevlasti republike nad njenim nižim organima vlasti, pa su se u njima počeli javljati regionalni partikularizmi. Taj se proces u početku stidljivo pojavljivao da bi se nešto kasnije javno ispoljilo nezadovoljstvo, uglavnom zbog izostanka ulaganja. Promjene u sferi nadležnosti nad privrednim kapacitetima bile su uglavnom ostvarivane, a saveznim organima vlasti ostali su inozemni poslovi, najvažniji dio vanjske trgovine, vojna industrija i vojna imovina, odnosno svi ostali važni resori za uspješno funkcioniranje jedinstvene jugoslavenske države. Može se reći da je ovo bio početak procesa čestih budućih promjena unutar jugoslavenske zajednice – traženja novih ustavnih, političkih, privrednih i drugih rješenja za međurepubličke odnose u višenacionalnoj državi.

Zaključak

Kraj Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je dočekala s velikim demografskim i materijalnim gubicima i pripadala je grupi nerazvijenih republika u okviru Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Bosanskohercegovačko stanovništvo bilo je višenacionalno i multireligijsko. Osim Muslimana, Hrvata i Srba, uključivalo je i oko 17 nacionalnih manjina, pa je komunistička vlast poklanjala veliku pažnju promoviranju ravnopravnosti i ideala bratstva i jedinstva, što je trebalo dovesti do međunacionalne harmonije nakon tragičnih ratnih iskustava.

Na privrednom planu, Komunistička partija Jugoslavije je, putem Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, nastojala brzim i efikasnim mjerama ekonomski podići bosanskohercegovačko društvo, u prvom redu „industrijalizacijom i elektrifikacijom“ kao

jedinim načinom stvaranja radničke klase, čijom su se partijom predstavljali. Ambiciozni prvi petogodišnji plan bio je uzdignut na razinu svenarodnog patriotskog zadatka, stvarajući akumulacijske fondove na niskim cijenama poljoprivrednih proizvoda, malim radničkim dnevnicama i niskom društvenom standardu. Do kraja 1949. u Jugoslaviji je dosljedno kopirano sovjetsko iskustvo putem jačanja državnog aparata kao partijske države, zatim jačanja kolektivizacije na selu, stvaranjem državne svojine mjerama konfiskacije, nacionalizacije i agrarne reforme, te represivnim mjerama prema onima koji su bili proglašeni „narodnim neprijateljima“, a od 1948. godine, i onima koji su podržavali ili pokazivali „kolebljivost“ prema sadržaju Rezolucije IB-a.

Državno i partijsko rukovodstvo je već krajem 40-ih godina bilo svjesno popuštanja poslijeratnog radnog entuzijazma i nastajanja sve većeg nezadovoljstva u društvu. Također, i zbog sukoba sa zemljama Kominforma, Partija je morala krenuti prema decentralizaciji države – prenošenjem nadležnosti sa saveznih na republičke institucije, dajući neki novi impuls siromašnom društvu – u nadi da će se nekom promjenom poboljšati opće stanje u društvu. Za Bosnu i Hercegovinu je to značilo daljnju izgradnju krupnih objekata, metalurških kombinata, energetske kapaciteta i ulaganje u ugljenokope na uskom prostoru, pa je dio Republike, Sarajevo – Zenica – Tuzla, imao brži razvitak od drugih dijelova Bosne i Hercegovine, što je kasnije stvaralo nezadovoljstvo onih koji su se nalazili na periferiji industrijskih zona, odnosno regionalni partikularizam. Uvođenjem radničkih savjeta učinjen je taj novi poticaj za mobilizaciju ljudskih resursa, a u ideološkom smislu to je bio početak procesa čestih budućih promjena u jugoslavenskoj zajednici – traženja novih ustavnih, političkih, privrednih i drugih rješenja za međurepubličke odnose u višenacionalnoj zajednici.

BOSNIAN SOCIETY IN THE PERIOD OF ESTABLISHING THE YUGOSLAV REVOLUTIONARY GOVERNMENT (1943-1950)

Summary

Bosnia and Herzegovina, as one of the six equal federal unit in the Democratic Federal Yugoslavia / Federal People's Republic of Yugoslavia, entered the group of underdeveloped republics. Given the multi-ethnic structure of the population and the experience of the multinacional conflict in Bosnia and Herzegovina, the communists sought by using "firm hand" and propagating the ideals of brotherhood and unity to remove all the side effects of mutual hostility. On the economic level, the communists sought to raise the Bosnian economy by society investments in mining, basic industry, energy facilities, forestry, increase of agricultural land reclamation and land consolidation and, because of the geographical position of the republic, the defense industry and military installations for the purpose of strategic defense of Yugoslavia. The communist government was very effective in passing and implementation of the law due to the fact that the parliamentary system and the society in general had no active opposition, so the laws were adopted unanimously, but their application was binding. At the end of forties accumulated discontent in society was resolved by opening the way towards the creation of workers' councils and the involvement of producers in the decision-making process. By this shift from the Soviet model of government, the Communist Party in Yugoslavia responded to the accusations of the Cominform countries and built its own path to socialism.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

2

HISTORIJSKA MISAO, GOD. II, BR. 2, 1-305, TUZLA, 2016.